

DOROMB

Közköltészeti tanulmányok 5.

Szerkesztő
CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN

Készült az OTKA 104758. sz. pályázat támogatásával
az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetében

Könyvünk a Creative Commons
Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 2.5 Magyarország Licenc
(<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/hu/>)
feltételei szerint szabadon másolható, idézhető, sokszorosítható.
A kötetünk honlapunkról letölthető. Éljen jogaival!

ISSN 2063-8175

Kiadja a *reciti*, az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének
recenziós portálja • www.reciti.hu
Borítóterv, tördelés, korrektúra: Szilágyi N. Zsuzsa
Nyomda és kötészet: Kódex Könyvgyártó Kft.

TARI LUJZA

A szülőföld hangja

Felső-magyarországi gyűjtők és gyűjtések a *Népdalok és mondákban*

A magyar nyelvterület népzenei dialektushatárait 1924-ben megjelent könyvében Bartók Béla jelölte ki máig ható érvénnyel, a XIX. századi kezdeményeket (Erdélyi János, Mátray Gábor, Színi Károly, Ábrányi Kornél) követően.¹ Bartók a négy részre osztott nyelvterület II-nak megnevezett nagytáját „Felső-magyarországi, a Dunától és Tiszától északra eső” zenei dialektusterületnek nevezte.² E terület nyugati széle a volt Pozsony megye Ausztriával határos részénél, keleti széle pedig a mai Ukrajna területére eső régi Ung megyénél húzható meg, így Zemplén, Abauj, Torna és Ung megye jelenti az al-dialektusterület legkeletibb szélét. Bartók felosztása kiegészült az V. területtel (Moldva), az egyes területek pedig aldialektusok szempontjából finomodtak. Nagykapos, Erdélyi János szülőhelye a 3. aldialektus-területre esik, mely a Hernádtól a Felső-Tisza-vidékig terjedő, önálló zenei jegyekkel rendelkező területet foglalja magában. Szintén ezen a területen található Sárospatak, Erdélyi János életének másik meghatározó települése. Erdélyi elsősorban Nagykaposon szívta magába a népdalokat, majd minden bizonnyal megerősödött népdalszeretete a patoki kollégiumban, népdalismerete pedig Zemplén megyei és Gömör megyei házitanítóskodása alatt.

Lukácsy Sándor, valamint T. Erdélyi Ilona egy-egy tanulmányban számol be Erdélyi Jánosnak a népzenehez való viszonyáról, a magyar zenével kapcsolatos vélekedéséről.³ Mindketten kiemelik, hogy Erdélyi mindig szöveg és dallam szoros egységét hangoztatta. T. Erdélyi Ilona adta közre Erdélyi János levelezéséből a Szemere Miklóshoz 1840. február 11-én írt levelet, melyben a kiadást már tervező Erdélyi a népdal versének és dallamának összetartozására utal: „Erős szándékom a magyar népdalokat valaha egy testben kiadni: azokat,

* A szerző az MTA BTK Zenetudományi Intézetének tudományos főmunkatársa.

1 Bővebben TARI Lujza, *Szlovákiai magyar népzene: Válogatás Tari Lujza népzene gyűjtéséből (1983–2006)*, 2 CD-vel, Dunaszerdahelyi Csemadok Dunaszerdahelyi Művelődési Intézete, 2010 (Gyurcsó István Alapítvány Könyvek, 49), 21–22.

2 BARTÓK Béla, *A magyar népdal*, Bp., 1924, VIII.

3 LUKÁCSY Sándor, *Erdélyi János és a népzene*, Muzsika, 4(1961)/8, 28–31; T. ERDÉLYI Ilona, *Erdélyi János a magyar zenéről*, Muzsika, 16(1973)/9, 33–37.

melyek szerző, és idő s hely nélkül vadvízként buzognak föl a népköltészeti szelleméből, mégpedig hangjegyekkel együtt.”⁴

Kodály Zoltán írásaiban, feljegyzéseiben többször utalt arra, mennyit vesztettünk azzal, hogy a népdalgyűjtők hosszú időn át nem törődtek a dallammal: „Gyűjtés története. Jól indult, az első összefog[alás] Erdélyi már dallamokkal akarta. Komárom megye. De körülbelül 1000 dallama elkallódott, mai napig sem derült ki, hova lettek. A Kisfaludy Társaság népdalkiadvány[ai] már visszatesés, egyoldalú irodalmi érdeklődés terméke, az a Kriza Vadrózsák is” – olvashatjuk egyik év nélkül hátrahagyott, utalásokat tartalmazó jegyzetében.⁵ „Elég legyen a dallam-nélküli kiadványokból is. Kriza és Erdélyi sőt Arany–Gyulai első két kötetének kiadása is más: ezek gyűjtésünknek első, mintegy alapvető oszlopai, már történeti becsük van”⁶ – írta máshol.

1943 után ezt jegyezte föl: „Ha Erdélyi legalább három kötetével párhuzamosan adott volna ki – akart is nem 12, hanem 120 dallamot, nem zongorakísérettel [...]. Mindhez nem is volt dallam, de legalább azt adta volna ki, amihez volt jó: Kiss Dénes 122, Mindszenty 88, Udvardy 246? Desewffy? ötven évvel előbbre volna ma magyar műzene. [...] Hová lett Erdélyi kótaanyaga?”⁷ 1951-ben Erdélyi Jánost újból külön megemlítette: „Forrásait, azokhoz való viszonyát még nem vizsgálta meg senki, pedig ez sürgős és rendkívüli tanulságokat ígérő teendője lenne az irodalomtudománynak [...]. Erdélyi előszavában, az akadémiai kéziratok felsorolásában ezernél több dallamról ad számot. Mi lett a többi dallam sorsa?”⁸ Más helyen feladatként rögzítette: „A népdalkutatás legközelebbi feladatai A) szöveg bibliográfiája. Szövegtaló. Kezdősorok, összes előfordulási helyekkel, strófaszervezetek külön-külön. 1. Erdélyi János-anyag legépelés 3 példányban. a) eredeti rendben b) variánsok szerint (tartalom) feltűnésük időrendjében, c) meglevő (véltető – forma szerinti) dallamok szerint...”

4 T. ERDÉLYI Ilona, *Nemzeti romantika és európai identitás: Tanulmányok a romantikáról*, Bp., Petőfi Irodalmi Múzeum és Kortárs Irodalmi Központ, 1999 (A Petőfi Irodalmi Múzeum Könyvei, 8), 129–143, idézet: 138.

5 KODÁLY Zoltán, *Magyar zene, magyar nyelv, magyar vers: Kodály Zoltán hátrahagyott írásai*, II, vál., s. a. r. VARGYAS Lajos, Bp., Szépirodalmi, 1993, 233.

6 Uo. Minden bizonnyal az Arany László és Gyulai Pál által szerkesztett *Magyar Népköltészi Gyűjtemény* köteteire utalt (Bp., 1872).

7 Uo., 273. A nevek melletti kérdőjel a dalok számára vonatkozik. Dessewffy Virginia népdalgyűjteményét (1844–46, MTAKK RUI 8r. 206/54) *Kéziratos kottás gyűjtemények a XIX. század első felében* c. kandidátusi értekezésemben ismertettem (kézirat, 1993).

8 KODÁLY Zoltán, *Előszó = Gyermekekjátékok*, s. a. r. KERÉNYI György, Bp., 1951 (A Magyar Népzene Tára, 1), VII–XVIII, IX. Kodály idevonatkozó további megjegyzéseit lásd TARI Lujza, *Szövegösszevonás és tiszta szövegközlés a Népdalok és Mondákban: A 200 éve született Erdélyi János emlékére = Doromb: Közköltészeti tanulmányok* 3, szerk. Csörsz Rumen István, Bp., reciti, 2014, 385–420, 395–397.

Számos más részlet után felsorolja még: „Sárospataki” [már ismert, illetve feldolgozott gyűjtemények] Kiegészítve.”⁹ A legrégibb népdalföljegyzésekkel kapcsolatos másik jegyzetében szintén feladatként jelöli ki: „Erdélyi János: kéziratok összevetve a belőlük kiadottakkal.”¹⁰

Kodály sokat foglalkozott a *Népdalok és mondákkal*,¹¹ s a népzenei gyűjtemény kottalapjain is mindig hivatkozott Erdélyi szövegközléseire.

Példája nyomán nézzük meg néhány Erdélyi által kiadott szöveg feltehető dallamkapcsolatát a felső-magyarországi területre vonatkozóan. Előbb azonban lássuk a gyűjtések helyét és a gyűjtőket!

Felső-Magyarországról a következő megyékből küldtek dalszövegeket: Nyitra, Bars, Hont, Nógrád, Heves, Gömör, Abaúj, Torna, Zemplén, Borsod és Ung megyékből. Találunk megnevezéseket így is: „Mátra és Zagyva vidéki, Bodrogköz, Sajó völgy, Sárospatak, Léva” (pl. I. 377. sz.), Berencs, illetve „Berencs Nyitrában” (pl. I. 40. sz.), Baracska, Ebed, Muzsla (pl. II. 8. sz.), Pozsony, „Nagy Töre Barsban” (I. 114. sz.), Monostor, Ipolyság. A három kötetben a következő 24, szövegeket beküldő személy neve szerepel területünkre vonatkozóan (a római számok a *Népdalok és mondák* köteteinek számát jelentik):

1.	I.	Berzsényi Pongrácz	Pozsony „hangjegyekkel”
2.	I.	Benőfy Soma ¹²	Sajó-völgy
3.	II.	Bunyitay László	Tállya, Zemplén m.
4.	III.	Domoszlay György (Bécsből)	nógrádi, gömöri, honti, borsodi dalok
5.	I.	Eperjessy Ferencz	Pusztamonostor [Heves m.]
6.	II., III.	Hegyessy Sándor	Karancsvidék (Nógrád m.)
7.	I.	Ivánszky János	Nagytöre, Bars m.
8.	I.	Kelecsényi József	Nyitra megye általában, Család, Kolon
	II.	Kelecsényi József	Bars m.
9.	I.	Kelecsényi Pál	Nyitra és Bars m.
	III.	Kelecsényi Pál	Család [Heves m.]
10.	I.	Kovács Károly	Erk [Heves m.]

9 KODÁLY, *Magyar zene...*, i. m., 297.

10 *Uo.*, 262.

11 *Népdalok és mondák*, [1], a Kisfaludy-társaság megbízásából szerkeszti és kiadja ERDÉLYI János, Pest, Beimel József, 1846; *Népdalok és Mondák*, [2], A Kisfaludy Társaság megbízásából szerkeszti és kiadja ERDÉLYI János, Pesten Magyar Mihálynál, 1847 (Népköltési Gyűjtemény); *Népdalok és mondák: Harmadik kötet*, a Kisfaludy-Társaság megbízásából szerkeszti és kiadja ERDÉLYI János, Pesten, nyomtatott Beimel Józsefnél, 1848 (Magyar népköltési gyűjtemény).

12 1846-ig Brujmann Sámuel katolikus papról: SZINNYEY József, *Magyar írók élete és munkái*, I–XIV, Bp., MTA, 1891–1914 (reprint kiadás Bp., Akadémiai, 1980–1981), lásd CD-ROM, Arcanum; https://hu.wikipedia.org/wiki/Benofy_Soma.

11.	I.	Mayer István	Muzsla [Nyitra m.] =
	III.	= Májer István	kőhidgyarmati és csallóközi dalok ¹³
12.	III.	Martonffy [Mártonffy] Ignác	Domony (Galga-mente) ¹⁴
13.	I.	Nagy Iván	Mátra és Zagyva-vidék
14.	III.	Nagy László	Tállya
15.	II.	Oláh Dániel	Hegyalja [Tokaj-zempléni hegyvidék]
16.	I.	Pajor István	Hont és Nógrád m.
17.	I.	Piry Czirják prof.	Érsekújvár
18.	I.	Pongrácz Lajos	„hontmegyei ipolysági népdalok”
19.	I.	Szabó Dávid	Hegyalja [Tokaj-zempléni hegyvidék]
20.	II.	Szabó Richard	Nógrád m.
21.	I.	Szabóky Adolf	Berencs (Nyitra m.) ¹⁵
22.	I.	Szeberényi Andor	
23.	I.	Szeberényi Lajos	Vieszka
24.	II.	Szőke Zsigmond	Ung m. ¹⁶

Mint legutóbb Csörsz Rumen István írta, Erdélyi I. kötetének előszava, valamint K. Posonyi Erzsébet és Pogány Péter tanulmányai többször utalnak rá, hogy Erdélyi János felhívásának volt hivatalos előzménye, s „ekkor már rendelkezésre állt az Akadémián némi folklórszöveg-bázis”.¹⁷ Így az akadémiai gyűjteményben volt már a Gömörben született, kísérőlevelében magát „gömöri fi”-ként megnevező, Kassán tanult zempléni táblabírónak, Mindszenty Dánielnek szövegeket tartalmazó szöveges gyűjteménye: *Nemzeti Dalgyűjtemény. Ajándékul a' barátság' és szeretetnek 1832.*¹⁸ Ehhez kapcsolódott a nemzeti zene megteremtésére irányuló törekvések közé sorolható, bár „toldalékul” szánt, de előbb elkészült fortepiano-, illetve gitárkíséretes feldolgozása: *88 Eredeti magyar Dal. Fortepiánóra 'S mellesleg Gitár-kísérettel elkészítve. Toldalékul A' nemzeti Dalgyűjteményhez Mindszenty*

13 Teológiai doktor, paptanár, lásd *uo.*, VIII, [https://hu.wikipedia.org/wiki/Majer_István_\(pedagógus\)](https://hu.wikipedia.org/wiki/Majer_István_(pedagógus)).

14 Mártonffy Ignác (Domony) Pest megyei szolgabíró, vö. MEZŐSI Károly, *Petőfi édesanyja: Tanulmányok Pest megye múzeumaiból*, szerk. IKVAI Nándor, Szentendre, 1972 (Studia Comitatus, 1), 275–290, 289.

15 Bölcsészdoktor, pap, vö. SZINNYEY, *i. m.*, XIII, https://hu.wikipedia.org/wiki/Szabóky_Adolf.

16 Szőke Zsigmond „járási rendes seborvos”, vö. SZEGHALMI Lőrincz, *Levelek az árnyékvilágból*, Bp., Magvető, 2012, I. levél, „Ungvár, september 30-án, 1839.”; <http://arnyekvilag.magveto.hu/levelek-az-arnyekvilagbol.pdf>, 7, 28–31. Lásd még: SZŐKE Zsigmond, *Béka-szülés*, Orvosi Tár, 1839. okt. 13., 233–238.

17 Csörsz Rumen István, *A Népdalok és mondák közköltészeti forrásai*, ItK, 118(2014), 611–628, itt: 612.

18 MTAKK RUI 8r. 206/56. Lásd még SZINNYEY *i. m.*, <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/m/m16362.htm>.

Dániel által.¹⁹ Nem ismerjük Mindszenty halálának évét, de Erdélyi a *Népdalok és mondák* I. kötetében már így jelezte nevét és munkáját a gyűjtők névsorában: „Néhai Mindszenty Dániel gyűjteménye u.m. egy bevezető értekezés...” Mindszenty tehát már nem érthette meg az általa küldött népdalok és feldolgozások levelében óhajtott kiadását, még az Erdélyi-kötetekbe beolvasztott formában sem. Szöveges gyűjteménye családi vagy baráti kapcsolatok révén a kassai Szidor Antal premontrei kanonokhoz, királyi akadémiai professzorhoz került, aki 1837-ben juttatta azt el az Akadémiára. A Kolozsváron megjelenő Erdélyi Híradó e tényt így jelentette: az akadémiai „kézirattárt Szidor Antal kassai királyi prof. néhai Mindszenti Dániel igen bő népdal-gyűjteményével nevelte”.²⁰

Mindszenty az Akadémiára küldött kísérőlevelében írta, hogy „a népdalokat különb-féle vidéki lakosok közt szedegetém”. A legtöbb népdal mégis saját szélesebb pátriájából és annak környezetéből való. „Gömör, Torna, Abauj, Zemplín, Szabolcs, Bihar, Heves vármegyékben vala alkalmam hosszabb údeig mulatni, ’s a’ népet különböző viszonzatokban láthatni; Pest, Veszprém’s néhány más Megyéből érdemes hazafiakkal öszvejövén a’ tájjokbeli danáikat lekótázás végett magamnak elénekelni kikértem” – írta.²¹

A Szinnyi József által hrabói születésű „Közbirtokos és régiségbúvár”-ként megnevezett Nyitra megyei Kelecsényi József Erdélyinek írt első levelében (1–2. kép) még lelkesen üdvözli „a’ Kisfaludy Társaságnak a’ Nemzetiség eszméje ’s a’ Népköltészet ereklyéi megőrzésére czélzó nagyszerű vállalatát...”²² Később azonban, mint Gönczy Monika és Csörsz Rumen István rámutatott,²³

19 MTAKK 4r. 324. Az egymást kiegészítő, de más-más célú gyűjteményről, Mindszenty tanulmányáról és az adatolásról: KODÁLY Zoltán, *Magyar zenei folklór 110 év előtt Mindszenty Dániel és Udvardy János* [1943]; *Visszatekintés: Összegyűjtött írások, beszédek, nyilatkozatok*, II, s. a. r., bibliogr. jegyz. BÓNIS Ferenc, Bp., Argumentum, 2007 (Magyar zenetudomány, 6), 155–183, 156. A nemzeti népdalgyűjtemény és nemzeti zene megteremtésére tett erőfeszítés példájaként a kotta címlapja közölve Lujza TARI, *Different social strata in musical collections of the 19th century and the way from the individual songbook to conserving collective treasures*, Bulletin of the Transilvania University of Braşov, Series VIII. Performing Arts, Vol. 8 (57) No. 2 (2015), 105–122, 110, http://webbut.unitbv.ro/BU2015/Series%20VIII/BULETIN%20I/12_TARI.pdf.

20 „16. Erdélyi Híradó. Kolozsvártt. Szombaton augustus 26ik napján. 1837. Szerkeszti és saját betűivel kiadja Méhes Sámuel”, 122.

21 MTAK RUI 8r 206/56, 7b.

22 Kísérőlevele a *Népdalok és Regedalog 1844 c.* gyűjteményhez mellékelve: MTAKK RUI 8r 206/1. Kelecsényiről részletesen ír és Nyitrai népszokások c. munkáját közli: *Magyar tájka néprajzi felfedezői*, vál., szerk., életrajzok, bev. tanulmány PALÁDI-KOVÁCS Attila, Bp., Gondolat, 1985 (A magyar néprajz klasszikusai), 206–217.

23 GÖNCZY Monika, *Variációk egy témára: Erdélyi János: Népdalok és mondák I. – Kelecsényi József kéziratos gyűjteménye a Debreceni Egyetem kézirattárában = „Et in Arcadia ego”: A klasszikus magyar irodalmi örökség feltárása és értelmezése*, szerk. DEBRECZENI Attila, GÖNCZY Monika, Debrecen, Debreceni Egyetem–Kossuth Egyetemi Kiadó, 2005 (Csokonai Könyvtár, 36), 468–480; Csörsz, *i. m.*, 2014, 624.

Vessem Maxar. S. 1844. 1.

I) Élvezés • izvan. Csald' (Mijra) magyelen

Tehtetes Titoknok ír!

Örömmel üdvözletem a Kisfaludy Társaságnak a Nemzetiség eszméje, és a Népköltészet erekljei megörökösítésére ezáltal nagyszzerű vállalatát: mert általa a felelős kenyiség tengeribe vezet: hős elődeink harcias szellemi hőbmerenyjeir, amuj Nemzeti értelmeket lehelő aspekti dalaink - dalloaink dicsőséghata erekeir, melyekben amuj terméshettség, andalio képzéleser, értekenyelmésége gyogyoi - minis meg amuj Nemzetiségünk drága kövei talál, esáánar - Horai dalaiival veselkedőes fajtalam. többé feltalalnunk Nemzetünk kijosttharlar és megterehetlem karára nem lehet! - Szérs sehás öpjzetett válatkal ipast' is jont Nemzetiségünk és népi életünk magyar értekelés is hiven a 'homályban sanytötő' szüette és a portlepe jant rokbul, ki a napfényre kívánkozó hagyományjontas jölet vesitenti - harmoniai phoenitliis hamvultból fölkamassza igeris mert mi 'ébredő' magyarok egyijélekre ópjediz Nemzetisélekre viradit' fel - egy olljan usz'élekre mellizred' haly kiharású jövendönkre jont' jöjje minden valódi magyar nak jendobogazja hazafiu' kebelés. melyi Nemzetiség esára rigyeeri felhevüku soké megnem szüenit.

A Kisfaludy Társaságnak ebbeli vállalatasa hopy Népköltészenünk megjelölő' ékejségei amomjire bele' új elekre, lejjent' esal örömmel üdvözülünök lekes et esemén' magamús keblenben ápotvan a Magyar Népkölte esre némely dalaiival - minden esikornya nélkül kedveske im akartam - itt figyelemre esivül értesitem a Titoknok ur

hogy mióta ezzel a Magyar Academia helyettes Titoknokai
 nál kelte használatra végez több népdalok és énekek be-
 küldeni szerezésén volt. Adja a Magyarok irasztó tan-
 tója hogy a nagy gondolat létesítése, minél előbb ohajos
 és érdemtel exaltójeon; Vagyon nekem az én könyvtárom
 ban egy Vácson 1805-ös évben kijött: Erőteljes Gyűjtemény
 című könyvvel 1. Darabja (az előszóban egy mély 1799-ben
 közzile Gyűjteményről szó tétel is emel fölgyarása in
 gerezés - folytatódni e sorábt min is tudomásomra) ha
 ezek ezen Gyűjtemény első darabja a Tekeretes Társa,
 s az biróságban nemvéltra, vele, még kézeim el lévő több
 igazi népdaloktal is ebbeli szép és hasznos vállalatnak
 némilegi előmozdítására - legkevésb kézséggel hozzájár-
 náltnak - és Ohjirai könyvtáruunk által ki Beszre gyakra
 lerándul járveskedhessen. - Többet közt van Gyűjtemény-
 ben: Ralóxy, Martinovics, Lovasy dala (de ezek sán nem
 ide sorolhatók) van egy aigi kézirati is gy kezdő: "Aigi
 napot aigi napot Erdély ország és más országok - egymás
 még megérem ake az edőt hogy jereim kapom előt: ez aigi leke.
 ekkor volt az az óra, aki hozza ez nagy bírt sa - Csak velt.
 ban kelt aartanom járveimét nagy fajtalomán. - His jereim gyűltöze.
 kérelt vésám telvics redőti kégyesen sa - Nem vagy sa én pen.
 sas ember réam aigi nékzeim sa - népdalok bit jereim ekél:
 ekkor szép az első mikor előt sa etalu végén a' csaly-szélbe jö-
 tort mért el (hallom Banauskán dars omgyiben) Kötőin esvete,
 járj hozsám (Kötőnyi Nyira omgyiben) Kötőin omgyiben.

Ezek közeleivel, tisztelettel vagyó
 Tekeretes Titoknok írta

alvárosi polgárj
 Telecoluij Sóséj.

1. Széles az axtal keskeny az abrossz
 Sovány a' vöcsora huncuta a' gazda
 Netti réx a' napra Csaró' szék' apronyga.

2. Nem alharol' én' nem nyugghidol' én'
 A szalmán a' szalmán
 Et szalma kemény
 Csésike levélgy
 Taj' Iszereit' nekem.

3. Haxom csillag van az égen
 Haxom szereső' van nekem
 Egyjűt' szöbe masib' baana
 Et haamadib' jiros alona

4. Haxom csillag van az égen
 Mindég' bors' iszol' a' Mezen
 Iszol' is én' méze' van nekem
 Parsi' léltern' hozot' nekem.

+ Bánod' gazda' bánod'
 Hogy' lanyodhox' jávot'
 De bors' jottan' bánod'
 Et lanyoddal' hálod'.
 Haxad'hoz' sem jávot'
 Lanyoddal' sem hálod'
 Mégis' a' gataron
 Pitykari' rize' csinálod'
 Iszom' terem' annyi' nár'
 Kivel' becsinálod'
 Annas' annyi' pindur'
 Kivel' kév' alon' ar'.

Nem haxet' én' azobnar'
 Et' a' jui' uaknar'
 Mert' az' úrti' csapodár'
 It' eskud'ar', máshox' jár'.

3. kép

megsértődik Erdélyi kompilációs módszere miatt. Ő és Kelecsényi Pál (testvére, rokona?) így is számos Nyitra és Bars megyei népdalszöveg és népszokás közléseivel járult hozzá a nemzeti gyűjteményhez. Közbevetőleg érdemes itt is Kodályt idéznünk: „Hogy Zobor alatt magyar nép lakik, először Erdélyi János népdalgyűjteményéből tudtam meg, tehát olyan műből, amit más mint magyar szaktudományt űző nem vesz a kezébe. Az se mind. Igen jó eredménnyel vizsgálhat, aki

soha sem olvasta végig.”²⁴ Ehhez az ismeretkez a két Kelecsényi küldeményei is sokban hozzájárultak. Kelecsényi József küldte be azt a verset is, melynek változatát 1983-ban még tudták a tágabb földrajzi környezetben. (3. kép) Felsőszelín Kodály nyomában járva a Csallóközben jellemző, kis ambitushatárok közt mozgó dudánótaként gyűjtöttem.²⁵ (4. kép)

A Heves megyei Pusztamonostor evangélikus lelkészéhez, Eperjesy Ferenchez csak 1846-ban jutott el Erdélyi 1844-es felhívása, melyről a szerkesztőnek írt levele tájékoztat. A szerkesztő a következőt írja felsorolásában: „94. sz. Pusztamonostorról dalokat, hét mondát és rejtvényeket [küldött] Eperjesy Ferencz”.²⁶ Amennyit a meglévő népdalgyűjteményről a szövegek alapján megállapíthatunk, Eperjesy is saját vidékének népies dalait és népdalszövegeit rögzítette. Leveléből megtudjuk azt is, hogy a földmérő, népdalgyűjtő Udvardy Cserna János (1799–1890) a sógora. Eperjesy Ferenc Erdélyinek küldött levele:

♩ = 168

1.)

1. Bá - nod gaz - da, bá - nod,

Hogy lá - nyod - hoz já - rok.

De még job - ban bá - nod,

Sö - vé - nyé - dën já - rok,

Mert nincs any - nyi - ná - dad,

Mi - vel be - csi - nál - jad.

T.f.

8

1.) 2. vs. végig h) 3. vs. mint 1. vs.

4. kép

- 24 KODÁLY Zoltán, *Közélet, vallomások, zeneélet: Kodály Zoltán hátrahagyott írásai*, I, vál., s. a. r. VARGYAS Lajos, Bp., Szépirodalmi, 1989, 32.
- 25 Megjelent: *Magyar népzenei antológia II: Észak*, szerk. TARI Lujza, VIKÁR László, Bp., Hungaroton, 1986, LPX 18124–128, 3.1e; TARI Lujza, *A bartóki II. dialektusterület = Magyar népzenei antológia: Digitális összkiadás*, szerk. RICHTER Pál, Bp., MTA BTK ZTI-Folk Európa, 2012, AP 12.989k; *Úő, Szlovákiai magyar népzene...*, i. m., 10. kotta. A hangfelvétel: <http://www.zti.hu/db.zti.hu>.
- 26 Eperjesy gyűjteménye – MTAKK RUI 8r 206/94 – csak dalokat tartalmaz; a mondákat és rejtvényeket tartalmazó gyűjteménynek nem találtuk nyomát. Erdélyi Jánoshoz írt levele a gyűjteményhez csatolva.

Mélyen Tisztelt Tekintetes Szerkesztő Úr!

Falusi helyzetem' szörnyű el szigeteltségében – hol ujságból is, másoktól sok ke-ringés után kaphatván azt, akkor tudok meg valamit, mikor az már mindenhol óság, – csak későn jövén nyomára, a' Kisfaludy Társulat szép törekvésének, a' nép jellemét, 's életét tükröző, dalok; mesék; mondák' gyűjtésében; bár talán már időn kivől, – de még is hogy lelkemet, melly örökre szememre hányná hanyagságomat nyugtathattam –: sietek néhány szép dalt, mesét, versezetet környékem' nép költészetéből küldeni.' Hevesnek ama részéből valók ezek, mellyek a' Zagyva, és Tarnára dülve: a' Jászsággal – ez zárván mindenütt – mintegy öszevegyűl. Tömérdek variánsai vannak mindenütt ugyan egy dalnak; 's nem dalt találni nehéz: hanem a' legjellemzőbbet ki választani, miután alig van, mellyben egyes vonás, igen szép ne találtatnék.

Én mint egy félve a' felelősségtől, 's nehogy valami jót el szalasszak, jót és silányt, a' mint itt, ott, hallottam vagy találtam: rendre írtam. Itt ott, némelly, költőinktől való daraboknak töredéke is mutatkozik; de ezeket sokszor mellőzni nem lehet, miután arra, – mint méh a' lép sejtire – rakta a' nép költészet saját munkáját. A' mesék, – ugyan egyek – szinte tömérd variánsokban forognak. Az egészen külön válók, nem épen sűrűek. A' találós mesék bizonyos tekintetben szinte a' nép költészetébe vágnak, azt sok féle kép jellemzik: azért néhányat, – mint kukoricza fosztáskor, 's fonókban azok, az anyók; fűrgé leányok' 's pajzán suhanczok' ajkiról folynak – szinte le írtam. Bár iratom tisztább 's rendesebb volna; de magányomban én is dolgozgatván egyen máson: el foglaltságom miatt le nem tisztázhatám; mit e' részben mulasztottam: pótolja tiszta törekvése lelkemnek.

Ez úttal el nem mulaszthatom figyelmeztetni Tkttes Szerkesztő Urat – miután leg bensőbb ohajtásom hogy nép költészetünknek minél egészségbb, 'tökéletesebb példányát birhassuk, – miként sógorom, Udvardy János, még néhány évvel ez előtt igen sok nép dalt – 's jól emlékezem némellyeket áriájuk hang jegyeivel – küldött a' Tudós társasághoz. Ha nyomába lehetne jönni; nem kevés szolgálatot tehetne talán e' küldemény is.

Ezek után becses hajlamaiba ajánlott vagyok Mélyen
Tisztelt Szerkesztő Úrnak Pusztá Monostoron
18ik Febr. 1846.

leg kötelesebb szolgálja
Eperjesy Ferencz
lelkész²⁷

27 Kiadása: ERDÉLYI JÁNOS *levelezése*, I, s. a. r. T. ERDÉLYI Ilona, Bp., Akadémiai–MTA Irodalomtörténeti Intézete, 1960 (A Magyar Irodalomtörténetírás Forrásai [Fontes], 2), 262.

A szlovák anyanyelvű Szeberényi Lajos Selmecebányán tanult, ahonnan Vieszkára, Trencsén megyébe ment nevelőnek, s onnan küldött népdalokat Erdélyinek. A Kisfaludy Társaságnak 1874-ben írt önéletrajzában ezt olvashatjuk:

Atyám 1830. [...] Selmecebe küldött Szeberényi János, nagybátyámhoz, hol 9 évig tanultam. De már két év mullva szélhűtés következtében atyámat elvesztém, s én 11 éves koromban ötödmagammal, mint legidősb árvaságra jutottam. Mint ilyennek sok nélkülözéssel kellett küzdenem [...].

A magyar irodalom iránti vonzalmamat zsenge koromban Szenvey József ébreszté föl bennem, ki olykor a szülői háznál megfordult. Petőfivel mint tanulóval Selmeceben léptem közelebbi viszonyba 1838., utobb benső barátságba. A pozsonyi lyceumba 1839. mentem át, midőn a theológiába léptem. De már 1835-ben kezdtem, még félig mint gyermek, [...] olykor a maglódi templomban tót nyelven szónokolni.

A theologiai tanulmányokat szorgalmasan űztem. A mellett az országgyűlési szónokok: Deák, Szecsenyi, Klauzál, Beóthy s.t.b. nem kis hatással voltak lelkületem fejlődésére, míg tanáraim, Sevrly Mátyás, Sinkó Vilmos, Michnay Endre, és kivált Schröer Gottfried meglehetősen hidegen hagytak. Annál inkább megragadott az 1840-ben Pozsonyba jött élénk előadású Boleman István.²⁸ Befejezván a theologiai tanfolyamot, 1841-ben letettem a candidaticumi vizsgálatot, s ugyanazon évben Vieszkára mentem Trencsén vármegyébe Platty László házához nevelőnek. Itt fölébredvén bennem a jog tanulmányozásának vágya, azért is mivel az egyetemre kellő összeget, mint egészen vagyontalan, soká bírtam volna összeszerezni, de azért is, mivel az erre való engedély még mindig nehézséggel járt, növendékemmel 1844. ősszel átmentem Pápára, s itt Stettner (később Zádor) kedves tanáromtól a jogot hallgattam.²⁹

A 24 éves Szeberényi Lajos Erdélyi Jánosnak 1844. június 22-én, Vieszkán keltezett levelében melegen üdvözli a gyűjtési akciót, majd a következőket írja: „nem is marad egyéb kívánatos, minthogy ide még a népszokások is soroztassanak, a dalok pedig, ha nem is mind, legalább egy részben hangjegyekkel elláttassanak”.³⁰ Erdélyi a *Népdalok és mondák* I. kötetének 129. (*Jaj be szennyes a kendője*), 254. (*Szegény legény vagyok én*) és 347. szövegénél (*Bécs várostul*), II. kötetének pedig többek közt 201. dalánál (*Mariskám, Mariskám*) hivatkozik a vieszkai gyűjtésre. A közölt szövegek a közel-kortársi kottás gyűjtemények dallamai alapján a tágabban értelmezett szájhagyományosan (is) élő népdalok közé tartoznak.

28 Boleman István (1795–1882) 1820-tól Selmeceben is tanított, majd 1840-től lett a pozsonyi líceum teológiatanára; https://hu.wikipedia.org/wiki/Boleman_István_tanár.

29 1844-ben küldött gyűjteménye: MTAKK RUI 8r 206/14 és melléklete.

30 MTAKK RUI 8r 206/14.

A Nyitra megyei születésű, Esztergomban paptanárként működő Majer István, a balassagyarmati Nagy Iván történész, a Hont megyei alispán és író Pongrácz Lajos, vagy az Ipolynyéken született, majd Nógrád megyében működött Pajor István földbirtokos egyaránt küldött adatokat szülőhelyéről és lakóhelyének környékéről. A Csalomjai néven költőként is megnyilatkozó Pajor a gyermekfolklorra is fogékony volt.³¹ A *Népdalok és mondák* I. kötetében 17. szám alatt jelzett „Hont és Nógrád megyei, Pajor István urtól 25. db.”³² egyike a *Körtéfa, körtéfa / Kőrösi kerepesi körtéfa* gyermekdal.³³ Bizonyára nem véletlen, hogy ez a palóc területen feljegyzett gyermekdal a Zenetudományi Intézet népzenei gyűjteményéből is Hont megye Ipoly-menti részéről került kiadásra a II. népzenei dialektusterületet bemutató hanglemezen.³⁴ A több mint száz évvel később rögzített változat szövege csak annyira tér el a közölt feljegyzéstől, amennyire két változat általában is különbözhet egymástól ugyanabban a térségben. Ugyanez érvényes az *Ég a gyertya* egy 1955-ös Heves megyei palóc változatára.³⁵

Térjünk rá a szöveg és dallam utólagos összepárosításának kérdésére! Ez kétségkívül nagy körültekintést igényel. Viszonylag sok zenei példát állíthatam Erdélyi szövegei mellé, melyek közül néhány jellemzőre térek ki, rámutatva arra, mik nehezítik a versek lehetséges dallamának megállapítását.

1) Az első nehézség a dallamok meghatározásában: sokszor azonos faluban, sőt egyazon előadó is különböző dallammal tudja a verset. Vagyis a népdalok verseihez többféle, más-más stílusba, stílusrétegbe, dallamtípusba tartozó melódia tartozhat és tartozik általában. Erre a jelenségre van a legtöbb példa az Erdélyi által közölt versek esetében is, mely szövegekre egyébként szintén jellemző, hogy egyes versszakok és versszak-egységek önállóan is megjelennek és más versekhez is kapcsolódnak az előadó variációs hajlamának és aktuális variálói igényének függvényeként.

Lássunk egy-egy példát az azonos vers és más-más dallam esetére! A *Népdalok és mondák* I. kötetének 318. verse: *Nincs boldogtalanabb a paraszt embernél / Mert nyomorusága nagyobb a tengernél.*³⁶ 1906-ban, hatvan évvel a *Népdalok*

31 „Kutatóink eddig nem ismerték fel a gyermekdal jelentőségét.” „Kölcsey. (Erdélyi) Kiss Áron ismerte fel nevelő értékét” – írta egyik fennmaradt jegyzetében KODÁLY, *Magyar zene...*, i. m., 222–223.

32 ERDÉLYI, i. m., 1846, VIII.

33 *Uo.*, 409. sz. 2. darabja.

34 Kiss Lajos 1965-ös ipolyviski gyűjtése: TARI-VIKÁR, i. m., 3, 4c; TARI, *A bartóki...*, i. m., AP 5308m). A hangfelvételt lásd még: <http://www.zti.hu/db.zti.hu>.

35 Pajor gyűjtéséből ERDÉLYI, i. m., 1846, a 409. sz. 7., záró darabjának 2. versszaka. Dallammal ugyanez a vers: TARI-VIKÁR, i. m., 8. 3.b; Tari Lujza 2012, i. m., AP 1123c).

36 A versről, annak 1800-as ponyvanyomatvány előzményéről Bartók és Kodály feldolgozásai kapcsán, Erdélyi János *Válogatott népdalok*beli közlését (Pest, 1857) is idézve lásd V. Szűcs Imola: „Ének őriz az időt.” *Ujra a Bartók-egyneműkarok szövegforrásainak nyomában*,

6 ~~1045 d~~ 27j. 5. 1. 4

M. f. 1147c) utolsó

Lehetetlen mel.

Kolon Nyitra
1956. 09. 02
Szalai Zuzs 70-75

$\text{♩} = 100$ per. ml. sp. d.

Nincs boldogtalanság a szegény emberé, mer' nyomorúsága nagyobb a kőingerné.

2. Mer idején régvé ablakján az éspár,
Kéribe ja csóklány, dőlogre szőlővén.

3. Bino jár adóje meslár galgónájé,
Ja szorát meqvétél, a derest heveréd.

M. minden C-os
3.6. utatján nyitja
v. legelő...
v. a gerevesári vado-
a bb csar a jelölés koldus
egymagazasát, hogy kinte h.
illet. kinté magar.

5. kép

és mondák I. kötetének megjelenése után, Kodály Zoltán Nyitra megyében, a Kelecsényi gyűjtőhelyeként is ismert Kolonban gyűjtötte egy változatát a 70–75 év körülinek jelzett Szalai Zuzától. Hihetetlen belegendolnunk abba, hogy ha Szalai Zuzs 75 éves volt Kodály gyűjtése idején, akkor 1831-ben született, s mint régi falusi viszonylatban már felnőtt 15 éves lány, akár maga is lehetett Kolonyban valamelyik Kelecsényi adatközlője... (5. kép)

Kodály egy másik változatot 1913-ban Alsófalun, Gömör megyében vett fonográfra, mely dallama szempontjából koldusének. Előadója a 70 éves Koleszár János volt, kinek neve mellé Kodály utólag odaírta: „(egymaga tudja)” (KF 161b, BR 11589).³⁷

E két változat versszakai jól kiegészítik egymást, és jól megfelelnek az Erdélyinél szereplő részeknek. Az Erdélyinél és a koloni változatban megegyező szövegrészek:

Magyar Zene, 2014, 2, 205–223. A szövegcsalád kritikai kiadása: *Közköltészet 3/A: Történelem és társadalom*, s. a. r. Csörsz Rumen István, KÜLLŐS Imola, Bp., Universitas-EditioPrinceps, 2013 (Régi magyar költők tára: XVIII. század, 14), 218. sz. Lásd még: MARGÓCSY István, *A szegénység a magyar irodalomban*, 2000 Irodalmi és társadalmi havi lap, 2015, 11. lap, http://ketezer.hu/2016/09/margocsy_istvan (2016. nov).

37 Kodály ezt a dallamváltozatot használta fel a *Czinka Panna Parasztkórusában*. A dallamot közreadta V. Szűcs, i. m., 220.

1551 d. udhá 1184 e. utó. 3: 3 lny

F: 1178. b) utóhá

Nagyváros (Vas)
~~Szavát megveti~~
 Szavát megveti (Vas) gyűjtés

non rubato

Őm a-mya-ól lét-kém, Ró-ssa-fan ké-ném-kém, Si-ros-pün-kóo

má-ri-gán Hő-j-nál-ban-ső-let-kém.

~~A. D. alaphoz megjelölés~~
 Kellőzt lenni.

Vikár kolonni musis

6. kép

Erdélyi I. 318. sz. 3. vsz. részlet
 (MH 1147c, BR 00071)

Kodály koloni gyűjtése, 2. vsz.

Már reggel jó korán ott terem az ispán
 Kezében a csákány, robotra szólítván

Mer idején régvé ablakján az éspán
 Kézibé ja csákány, dőlőgré szólítván

Erdélyi 6. vsz.

Kodály-gyűjtés, 2. vsz.

Bíró az adóért, pap, mester stólaért
 Zsidó és kocsmáros pálinka áraért

Bíró jaz adójé mester gabonájé
 Ha szavát megvetéd, ä dërest heveréd.

a deres Erdélyinél szintén a 3. versszakban így:

Már reggel jó korán ott terem az ispán
 Kezében a csákány, robotra szólítván
 Ha szavát megveti,
 Bezzeg megheveri,
 A derest, jajgatván.

6, ~~1066~~ ~~1080~~ 175b. nr. 1.63.1

F. 192 b. (Baros)
Barslédéc/1914.
97. Kéz

Far-tes dlihalgué sté
Non rebto $\text{♩} = 96 - 104$.

Nem a - nyjától lttm. tem. Rá sa fan dar met tem. R. no fin. Kod nyján. hgy rebto. hly btem.

2. Nem adom a jó bot
A rom pálnálás
A magyar mezeled
A cigány aranyai

a) Egyszeri véls.
1. 2. 3.

d. nímno pontos! Róttán lea
kölöle egyforma $\frac{2}{4}$, $\frac{3}{4}$, $\frac{3}{8}$

7. kép

Hasonló példa Erdélyi I. kötetében a *Nem anyától lettél / Rózsafán termettél* (97. sz.), melyhez a korai fonográfus gyűjtések közt Vikár Béla két Vas megyei gyűjtése, illetve Kodály egy Bars és egy Nyitra megyei gyűjtése kínál más-más dallamot. Az Erdélyi által közölt második versszak egyikben sincs meg, az 1. versszakhoz képest pedig *Nem anyától lttm/szültem* a népzenei változatok szövegkezdeté.³⁸ (6–7. kép)

Kodály összegyűjtötte és Arany János lejegyzése kapcsán felsorolta a dal-
lam legkorábbi megjelenését (1834, *A falusi lakodalom* című népszínműben),
valamint további XIX. századi kiadásait, változatait.³⁹ Ezek közül Erdélyi köz-
lésének 2. versszaka is megvan Füredi Mihály 1851-es kiadásában, Bognár Ist-
ván által szerzett dallammal.⁴⁰ A régi stílus különböző rétegeit képviselő többi

38 A változatok (MTA BTK ZTI): Vikár Nagyrákos BR_03700, Pankasz BR_09491, Kodály, Menyhe BR_00801, Barslédéc BR_00459_01.

39 KODÁLY Zoltán, GYULAI Ágost, *Arany János népdalgyűjteménye*, Bp., Akadémiai, 1952 (a Kodály széljegyzetével ellátott gyűjtemény hasonló kiadása: Bp, Kodály Archivum–Argumentum, 2011), 15. sz., jegyzet: 54. Ugyanott Gyulai részletes ismertetést ad a szöveg előfordulásairól, változatairól: 112–114.

40 *100 magyar népdal*, gyűjtötte s Bognár Ignác zongorakíséretében kiadta FÜREDI Mihály, Pest, 1851, 70, 93. sz. Kodály lemásoltatta a dallamot gyűjteménye számára (KR 00351).

III V III

Finissen. Zenejét szerette Rognár Ignác (f. 201g)

Ered. F. *Fiéredi I. 1851.*
70. lap. 93 m.

96. l.
99. s.

2) 2/4
2) 201g. #

fiis-sen.
Hom a - nyá - iól let - tel, Ró - zsa - fán tea - met - tel,
Rioss pün - kösd nap - ján kaj - mal ban rü - let - tel,
kiss lassalban.

f < > < > < > < >

Ar - cíd - id ró - zsa - í - oh, ha kö - zel vol - ná - nak,
É - ge - szi - rem mel - lé tía - nóm bot - ra - tá - nak.

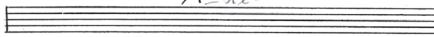
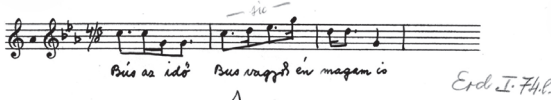
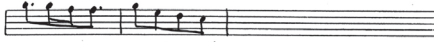
8. kép

dallammal ellentétben e feldolgozásból rögtön kitűnik a korszakra jellemző, a mivességet láttatni kívánó dallamformálás, melyet a szerző feltehető elképzelése szerint újszerűvé (a mai kottaolvasó számára idegen ritmikájúvá) tesz a szinkópák erőteljes használata. A 2. versszak (kezdeté „Orcáid rózsái” helyett: „Arcáid”) itt nem önálló: a szerző a darabot végigkomponálta. Ezenkívül az eredeti 2. versszak második sorát megváltoztatta egy „oh” betoldásával, melyet a „ha közel volnának” szakasszal együtt lelassított és hangsúlyjelekkel látott el. Mindez lényegi eltérést eredményezett a népdal egyszerű előadásához képest és a vers izoszillabikus 6-os szótagszám-képletében. (8. kép)

2) Nehezíti a dallamok meghatározását, hogy az 1844-es gyűjtési akcióban népdalszövegeket és esetenként dallamokat beküldők általában megadták a feljegyzett dalok megyéinek vagy falvainak nevét, melyeket esetleg ők maguk valóban az adott megyében, faluban hallottak, jegyezték fel, melyek azonban már az akkori többi gyűjtés alapján általánosan elterjedtek voltak, így az adott faluban történt leírás nem bizonyítja ottani származásukat. Ráadásul a gyakran még a korábban már kiadott, könyvekből megtanult és a szóbeli hagyomány részévé lett köznépi dalok esetében is megjelölték a helységet, területet. Az így beküldött dalok egy része a régebbi közköltészeti hagyományból való, vagy új keletű, a feljegyzés idején már általánosan elterjedt ismert vers (és dallam). Az ilyenek

11, 11, 8, 11,

1-8.

1 (1) 4
5 (5) 8Kiss Dénes kézír. Mus. Ms. Mus. 1097. sz.
Szöv. 1844-ből. T. Ak. Népkölt. 44. sz.
88. dal.Valamennyi nép leány van mind lamis
Kisritka barna leány

keretes nem állandó

mint az idő változandó ihajla. ihajla!

2. Erdély ország fővárosa Kolozsvár
Volt szeretőm de elhagyott az is már
Volt szeretőm de elhagyott
Hűségtelen megtagadott ihajla.
3. Tisza partján van egy város Beregszász Erd. I. 75. l.
Volt szeretőm néha ötven, néha száz
Volt szeretőm néha száz is
Jó volna most csak egypár is sat.
4. Ritka bús, ritka árpa, ritka rozs // 3.000.
Ritka asszony, ritka leány tukaros
Ritka leány ki meg állja
Szeretőjét meg ne csalja
Hogy a legényt meg ne csalja ---
5. Fújdogál az északi szél sebesen
Vártalak rózsám az estve szívesen
Ugyan rózsám hova lettél
Már két estve el nem jöttél: ihajla.
6. Róssa termő kis fámon áll egy madár
Ne hídd babám nem vagyok én csapodár
Míg bennem a vér meg nem hűl
Téged szeretlek egyedül ihajla.

3058

1415a

9. kép

részletes felsorolását és bemutatását mellőzöm, mert a kortársi kottás gyűjteményekben előforduló változataikkal és népzenei továbbélésükkel együtt lennének tanulságosak.⁴¹ A *Népdalok és mondák* I. kötetének két egymás melletti verse

41 Számos korábbi és későbbi gyűjteményben megvannak a következők, melyek Erdélyi I. kötetébe kerültek be: *Bodrog partján nevededett tulipán* (96. sz.), *Kerek az én subám alja, de drága* (160. sz.), *Szabad péntek, szabad szombat* (161. sz.), *Az ég alatt, a föld színén* (166. sz.), *Osztlik, bomlik a gond* (208. sz.), *Oh te zsíros Kánaán* (251. sz.), *Rongyos csárda, nincs teteje* (249. sz.), *Szegény legény vagyok én / Vásárokra járok én* (254. sz.), *Deres a fű, édes lovam, ne egyél* (258.), *Nincsen széna, nincsen abrak* (257. sz.), *Itthon van-e a kanász vagy a felesége?* (266. sz.), *Mikor szűrét nyakába vetve* (267. sz.), *Én vagyok a petri gulyás* (269. sz.), *Nem bánom, hogy paraszttá születtem* (270. sz.), *Ha valaki vígan él* (279. sz.), *Kalapom szememre vágom* (317. sz.), *Természetnek csudálatos mesterségét* (323. sz.), *Legyen úgy, mint*

kezdetét – *Bús az idő, bús vagyok én magam is* (113. sz.), *Tisza mellett van egy város, Beregszász* (114. sz.) – azért érdemes kiemelnünk, mert ez más változatokban egy vers két versszaka. Így van Tompa Mihály 1844-es, Sárospatakon és az Abauj-Torna megyei Selyében készített kottás dalgyűjteményében is (*Túl a' Tiszán van egy város Beregszász*). Tompa változata mellé korábban Kiss Dénes (1844) és Színi Károly (1865) változatait illeszthetjük.⁴² Kodály Kiss Dénes gyűjteményéből lemásoltatta a dalt, s a kottára saját jegyzeteként rávezette az Erdélyi-közlés adatait. (9. kép)

3) Nem egyszerű a versek dallamát megállapítani azért sem, mert a mai földrajzi elterjedtség szövegek tekintetében egész biztosan nem adhat ehhez teljesen biztos fogódzókat. Mai ismereteink szerint a népdalszövegek jóval szélesebb földrajzi területen élnek, illetve éltek, mint amiről Erdélyi Jánosnak és kortársainak ismerete lehetett. Kiadásainak idején félévszázadnyira vagyunk még a szisztematikus népzene gyűjtésektől, Vikár Béla, Kodály Zoltán és Bartók Béla indulásától, a modern népzene tudomány létrejöttétől. Tekintetbe kell venni azt is, hogy a régi Felső-Magyarország lényegében minden más kulturális színezetű nagytájjal érintkezik a Dunántúltól az Alföldön át egészen Erdélyig; lehetőség volt dallamok, szövegek cserélődésére.

Erdélyi köteteinek is éppen az az egyik nagy tanulsága, hogy a ma már csak egy szűk területen ismert verskészlet a XIX. század első felében még sokkal szélesebb földrajzi területen használatban volt. Jó példa erre az I. kötetben Desseffy Virginia grófnő által Szabolcsból beküldött egyik népdalszöveg.

Desseffy Virginiával kapcsolatban korábban kiemelhetjük, hogy bár kottái elvesztek, gyűjteménye zenei szempontból is fontos. A grófnő több ízben csak dallamot adott meg, azon keresztül hivatkozott a szövegre. Nem minden vers dallamát kottázta le, de arányaiban több volt a „melódiával” jelzetű, mint a dallam nélküli. (A dallamokat, mint sokszor mások is, külön füzetbe írta le.) Gyakran utalt kottás kiadványokban már megjelent dallamváltozatokra is. Gyűjteménye első és második része 1844-ből való. (Erdélyi feljegyzése a köteten: „Vettem april 15. 1844. E' dalok gyűjtő küldője Grof Desseffy Virginia Kisasszony”. A harmadik rész Erdélyi feljegyzése szerint „érkezett Sept 16. 1846.”). Az ő gyűjtéséből közli a szerkesztő a *Vajjon ki kiabál / Ama zöld erdőbe?* verset (I. 273. sz.), melynek egy másik változatát a III. kötetben a Karancs-vidékről adja ki: *Micsoda lárma ez / Abba zöld erdőbe?* (III. 104. sz.). E szövegnek már csak

---

régen volt (345. sz.), több bordal szövege (*Bort iszom én nem vizet*, 204. sz., *Igyunk, barátim, csendesen*, 212. sz.).

42 *Dalfüzér 1844: Tompa Mihály kéziratosa, kottás népdalgyűjteménye*, Hasonmás kiadásra előkész., tanulm. POGÁNY Péter, TARI Lujza, Miskolc, Herman Ottó Múzeum, 1988, 9. sz., vö. 104–105; Kiss Dénes és Színi Károly változatainak kottája: 112.

a volt Szolnok-Doboka megyei Székről van változata a nagy énektudású Szabó Varga György (sz. 1907) kiváló memóriájának köszönhetően (*ej, Mi zörög, mi zörög a sűrű jerdőben?*).⁴³ Minimális a különbség a három különböző területről, időből való változat szövegében. Előadásmód szempontjából azonban lényeges különbség, hogy míg Erdélyinél 6 szótagos tagolást találunk, a széki énekes osztatlan 12 szótagos sorokat használ a recitatív elemekben bővelkedő, nagy ívű lá-pentaton dallamhoz.

Erdélyi 1.273. sz. <i>Szabolcs</i>	Erdélyi III. 104. sz. <i>Karancsvidék</i>	AP 6609e) <i>Szék (Szolnok-Doboka m.)</i>
Vajjon ki kiabál Ama zöld erdőbe? Talán a galambom Lovát hajtották be.	Micsoda lárma ez Abba zöld erdőbe? Talán a galambom Lovat lop belőle? Csörög a békója Tán be vagyon hajtva.	ej, Mi zörög, mi zörög a sűrű jerdőben? Tán a rózsám ökrét hajtsák a cserébe?
Ej hadd hajtsák, hadd hajtsák, Hadd fizessen érte, Mert a piros hajnal Tilalomban érte.	Kössétek, vigyétek, Hadd fizessen érte; Mert a piros hajnal Tilalomba érte. ... stb.	Hadd hajtsák, hadd hajtsák, had fizessen érte, Ha jaz a szép piros hajnal más lëánnál érte.
	Tilalom, tilalom, Karancs-keszi malom, Nékem is tilalom, A kedves galambom, Meg nem csókolhatom, A mikor akarom.	Ěgyikhöz elményën, a másinál ott hál... stb.

A *Népdalok és mondák* I. kötetében a 94. szám alatt közölt *Hajtsd ki babám, az ökröket / Legeltesd meg szegényeket* népdalszöveget Erdélyi Berencsről valóként jelzi. Ez a vers is Széken maradt meg legtovább, ahol hangszeres táncdallamként is használták.⁴⁴

43 MTA BTK ZTI Népzenei Archivum AP 6609e). Gyűjtők: Kallós Zoltán, Martin György, Sztanó Pál, 1969. V. Lásd http://zti.hu/Adatbazisok/Publikalt_nepzenei_felvetelek.

44 Lajtha László 1941-es széki gyűjtésében: Gr 89A. Közölve: LAJTHA László, *Széki gyűjtés*, Bp., Zeneműkiadó, 1954 (Népzenei Monográfiák, 2), 61. sz.

A szorosabban vett népzeneét illetően Erdélyi köteteiben bőven találhatóak valamely területről megnevezett, de valójában az egész nyelvterületen ismert népdalszövegek. Ilyen pl. az *Amerre én járok még a fák is sírnak* (I. 11. sz.), mely *Ahol én elménék / elmenyek* szövegváltozattal Moldvában a régi stílus változatos stílusrétegeihez, többek közt a diatonikus stílusréteghez kapcsolódik.⁴⁵ Az *Akkor szép az erdő, mikor zöld* mind régi, mind új stílusú dallammal máig él. Kelecsényi így jelezte küldeményében: „Köznépdallós. Baracscai népdal.” Egyik dallamváltozata a régi magyar népzene azon darabjainak egyike, mely a XIX. századi városi folklórban is életben maradt, s melyet a mélyebb népzeneét nem ismerő Liszt Ferenc is az élő hagyományból használt föl XIII. magyar rapszódiajában.⁴⁶

A *Hervad az a rózsza* (I. 36. sz.) kezdetű verset Erdélyi Szabolcsból jelzi. E szövegnek az MTA BTK Zenetudományi Intézete Népzenei gyűjteményében Pozsony megyétől Szolnok-Doboka megyén át Moldváig sok változata van (a legtöbb moldvai). *Hervadj, rózsám, hervadj* kezdetű 2. versszaka Bartók 1910-es nagymegyeri népdal- és hangszeres zenei gyűjtése, illetve a *15 magyar parasztdalban* történt feldolgozása révén dudanóta-dallamával vált az iskolákon keresztül általánosan ismertté.⁴⁷

Szintén sok területen ismert az *Úgy ég a tűz, ha lobog* (I. 260. sz.), többek közt Nyitrából és Szabolcsból jelzett szöveg, melynek egy változatát Bartók Béla 1907-ben Tolna megyében, 1912-ben pedig Bereg megyében gyűjtötte. Ungból jelzi Erdélyi a *Haragszik a gazda* kezdetű bordalt (III. 155. sz.), melyet a Zemplén megyei Nagyrozvágyon a régi bordalok egyikének dallamával tartott fenn a lakodalmas hagyomány.⁴⁸

A felső-magyarországi népzenei dialektusterület több olyan népdalt megőrzött, melyek a többi területen már nem élnek. Az Erdélyi-kötetekben szereplő *Elment a két lány virágot szedni, A fejét hagyta a tudósoknak, Á, bé, cé, dé* a középkori volta-dallamok szöveggészletéhez tartoznak, mely zenei szempontból főleg a Zoboralján maradt fenn.

Muzsla (Nyitra m. érsekújvári járás) van megadva a II. kötet 8. darabjánál, melynek 1. versszaka így szól:

45 DOMOKOS Pál Péter, RAJECZKY Benjamin, *Csángó népzene*, III, Bp., Editio Musica, 1991, 23. sz., 25. sz.

46 TARI Lujza, „Koltói csárdás” – *Liszt Ferenc magyar rapszódiai és a népzene = Zenei művelődésünk a változó régióban*, A VII. Hungarológiai Kongresszus Zenetudományi Szekciójának előadásai, szerk. ANGI István, CSÁKÁNY Csilla, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2013, 96–121, 102.

47 A népdal közölve BARTÓK, *i. m.*, 159. sz., a gyűjtés körülményeit lásd TARI Lujza, *Bartók Béla hangszeres magyar népzene-gyűjtése*, Dunaszerdahely, Csemadok Művelődési Intézete, 2011 (Gyurcsó István Alapítvány Könyvek, 52), 92–95; a dudán játszott változat: 24. kotta. Bartók ilyen szövegű népdalt más dallammal 1907-ben Csíkjenőfalván is gyűjtött (BR_9440).

48 PAKSA Katalin, NÉMETH István, *Magyar népzenei antológia IV: Alföld*, Bp., MTA ZTI, 1994, 94.

Volt nekem szeretőm
 Falu végén kettő,
 Nem volt buzakenyér,
 Megholt mind a kettő.

Ezt a verset (*Vót nekem szeretőm*) 2002-ben Brath Margittól gyűjtöttem Gesztén, mely az általa énekelt dallammal tudomásom szerint az egyetlen a népzenei gyűjteményben.⁴⁹ Hitelességét nemcsak Margit néni nagyszerű énektudása, templomi előénekesi készsége bizonyítja, sokkal inkább a beszélgetéseink közbeni gyakori utalása arra, mit tanult nagy tudású anyjától, nagyanyjától és kiváló énekes öregapjától.⁵⁰ (10. kép)

Tempo giusto ♩ = 104

Vót nekem sere-tóm

Falu végén kettő.

Nem volt buzakenyér,

Megholt mind a kettő.

Ritmusváltozatok:

1.) $\frac{2}{3}$ ♩ || 2.) $\frac{3}{3}$ ♩. || 3.) $\frac{3}{3}$ ♩ ||

10. kép

Brath Margit és más zoborvidéki asszonyok (pl. Bédén Árpás Rózsi és Gál Piroska) régi dallammal tudták még a Kelecsényi József által Erdélyinek beküldött *Őszi harmat hideg eső-t*.⁵¹ A vers egykori szélesebb felső-magyarországi elterjedtségéről Tompa Mihály 1844-ben Abaúj megyében és Sárospatakon összeírt

49 Egy szövegváltozata is van a terc ingadozású, kis ambitusú, pentachord dallamú zoborvidéki lakodalmasok közt: lásd *Lakodalom*, szerk. Kiss Lajos, Bp., Akadémiai, 1955 (A Magyar Népzene Tára, 3/A), 205; a csoport: 174–205.

50 A dallam közölve TARI, *Szlovákiai magyar népzene, i. m.*, CD I. 49.

51 Kelecsényi MTAKK RUI 8r 206/63, 5.

Miután a művelő vagyok, sokat daloltam népdalaink körül. Kénegek, isle, euboeai, és ~~ma~~ zeneirok, mint Kovács János, ki maga is jól dalol, Lónyai J., Kautó Kálmán, Kevinczy János csűrőfűvel rögzített meg, úgy megis lehet benne valami, hogy jól adomása ezekben népdalainkat - We im, nice kell figyelni Grinsem a népdalok előadásában.

A népdallam előadásának igen egyszerűnek kell lenni, mindegyik csimbélni, egyszerűen, a kezdetű ~~is~~ pitepalacsós, nékül. Hangról hangra átmenni, előér hangok ~~is~~ megismerését elüldi, aká' emel, kedik aká' lefele' áll a dallam. Er ad eró' az előadásnak. A tömös csak kivételre ~~is~~

Kéneki kell az egyszerű vagy egyhanguság. Er nemcsak elős, minő Kumpaly ~~is~~, ~~is~~ többi népdalainkat. Ern kezdek, ni az által, ha elváltunk a zeneirok, úgy, min az a Józsa, aki fölfedése. All egy a chorambius (-vv-) láb változatos és a négy láb idején túl menne vagy innen maradna, s az rögzítésen, hogy levelebb üldül leülnek egy népdali ~~is~~ katas. Csak jessük meg, mi Grin e láb mindenféle képe változik. Néha kellük, hogy az elő Józsa, jéltant ebben: Magofar ~~is~~ repül ~~is~~ a ma ~~is~~ Grin, igen rövid, de akkor a ~~is~~ Grin ~~is~~ jessük ki

11. kép

Dalfüzére tanúskodik. Dallama azonban a korszak egyik legújabb, legdivatosabbja: a *Ne menj rózsám a tallóra*.⁵²

Mit jelent „Kapos” az I. kötet négy számánál? Nem jelenthet mást, mint Nagykapost, s hogy maga Erdélyi János az adatközlő. Ebből az egyik Nógrád és Nyitra megyei, illetve Zemplén megyei betlehemes. „Zemplény” az I. kötetben egyébként 29-szer szerepel, a teljes felső-magyarországi terület megyéi, falvai pedig 136-ot tesznek ki a kötet 476 darabjából.

A Zemplén megyéből megjelölt, a népköltészetéről szóló tanulmányában külön is említett Lóra, csikós-változatok szép példái az északi peremvidék és az Észak-Alföld pásztorkultúrája egységének, műfajilag a pásztordal és a rabének (*Amott van egy nagy ház / Törvényszék a neve*) összekapcsolódásának. Ezeket nem kellett Erdélyinek több változathól összeilleszteni. Mind a mai napig önmagukban is igen sokrétűek, előadóik ugyanis maguk is a kompilációs módszerrel élnek.

52 A bédi énekváltozat: TARI, *Szlovákiai magyar népzene, i. m., 17. kotta, CD.*

Jánár. 17.

Minty azon hiten valék, hogy a nemzettel élésénél legfelsőbb feladata,
az művészt emelteni. Hogyan értem ezt, el fogtam volna mondani
egy munkában, mely egyedül kiadó nemléte miatt maradt el Olaszországi
utazásomban. A nemzetek kiállító erejét semmi úgy nem tükrözi
vissza, mint a művészetek. Oda fejlődni a nemzetnek, hogy min-
den művén megtegyék a mesterség, végtelen nagy előhaladás, melyen
tul semmi sincs.

A mai kor részint politicai. Ez sokat ártott a kedélyek. A
kedély nép nem igen politicai. Itt pedig ilyen, föltűnése ávaldó és
belsőbb leledése.

12. kép

Sokat elmond Erdélyi zenére érzékenységről, tudásáról 1850-es naplófeljegyzése a népdal helyes előadásmódjáról. A részletet évekkel ezelőtt T. Erdélyi Ilonától kaptam, amit e helyről is köszönök neki.

A népdal előadásának igen egyszerűnek kell lenni, minden czimballmi petyegetés s hegedű pityapatyozás nélkül. Hangról hangra átmenve középhangok érintését kerülni [vagyis a félhangokat, glissandot], akár emelkedik, akár lefelé száll a dallam. Ez ad erőt az előadásnak. A tremolo [erős vibrato] csak kivételesen szép.

T. Erdélyi Ilona a Magyar Népkiáltás Gyűjtemény kiadásának történetéről szóló munkájában hangsúlyozza, hogy „Erdélyi mindvégig az irodalom, zene és a társadalom egészében gondolkozott, amikor a 'népi elem' kérdését szóba hozta, illetve a gyűjtemény javaslatát felvetette”.⁵³ (11. kép)

Gondolkodásmódjára nézve érdemes a napló egy másik, szintén T. Erdélyi Ilonától kapott részletét idézni (12. kép):

Mindig azon hitben valék, hogy a nemzetek életének legfelsőbb feladata: művészt emelteni. Hogyan értem ezt, el fogtam volna mondani egy munkában, mely egyedül kiadó nemléte miatt maradt el Olaszországi utazásomban. A nemzetek kiállító erejét semmi úgy nem tükrözi vissza, mint a művészetek. Oda fejlődni a nemzetnek, hogy minden művén megtegyék a mesterség, végtelen nagy előhaladás, melyen tul semmi sincs.

53 A részletet közli T. ERDÉLYI Ilona, *Erdélyi János*, Pozsony, Kalligram, 2015 (Magyarok emlékezete), 265.

A mai kor kitűnőleg politicalai. Ez sokat ártott a kedélynek. A kedélyes nép nem igen politicus. Ha pedig ilyen, fölöttébb óvakodó és biztosabb haladásu.

T. Erdélyi Ilona *Erdélyi János és a Bartók–Kodály-koncepció* című tanulmányában írja:

Az út, amelyen Erdélyi, illetve Bartók és Kodály a népköltészethez, illetve a népzenehez eljutott, fordított volt, a cél azonban közös. Erdélyinél az „ösztönös” érdeklődést követte a „tudomány”, az elmélet, míg Bartókot és Kodályt az elmélet, a felismerés vitte a nép közé. A kaposi környezet adta indítás és az egyéni adottságok – „a jó dalos anya”, a kitűnő zenei hallás, az énekkészség, a pataki iskola – a „kor szellemével”, a társadalmi mozgással és a hozzákapcsolódó irodalmi divattal együtt vezették el Erdélyit olyan felismerésekhez és összefüggésekhez, amelyeket később és tudatosabban fogalmazhatott meg Bartók Béla és Kodály Zoltán.⁵⁴

Erdélyi János hatalmas munkájának köszönhetően nemcsak népdalszövegeket és népdalköltészetünkről szóló kitűnő tanulmányt nyertünk az általa kiadott kötetekkel. A szerkesztés során figyelt arra, hogy megnevezze gyűjtőit és kiadásában jelezze, mely területről küldték be a kor felfogása szerinti népdalokat, melyek nemegyszer mai megítélésünk szerint is népdalok. Számos versszöveg nem található már meg abban a megyében, amelyet lelőhelyként föltüntetett. A kiadott versek egy része viszont ma még él, vagy élt a közelmúlt folklórhagyományában, s visszagörgethető oda, ahonnan beküldője megjelölte, s ahonnan feltételeesen dallamot is kapcsolhatunk hozzájuk.

54 T. ERDÉLYI Ilona, *Népköltészet, népzene – népi társadalom: Erdélyi János és a Bartók–Kodály-koncepció*, It, 56(1974), 506–521, 508.